

Історична пам'ять в регіональному вимірі

Рец. на кн.: Історична пам'ять Дніпропетровщини: колективна монографія – Д.: Дніпропетровська обласна редколегія по підготовці й виданню тематичної серії книг «Реабілітовані історією». – Вид-во «Монолит», 2012. – 476 с.

У 2012 р. Дніпропетровська обласна редакційна колегія по підготовці тематичної серії книг «Реабілітовані історією» та видавництво «Монолит» видали фундаментальну монографію «Історична пам'ять Дніпропетровщини», яка стала помітним явищем у сучасній історичній науці.

Зазначимо, що проблема історичної пам'яті була зловбоденою в різні історичні часи. Такою ж вона залишається й у сьогодення. Адже пам'ять про минуле багато в чому визначає ментальні координати людини, стереотипи її поглядів та поведінки. При цьому треба враховувати, що на характер, зміст і форми історичної пам'яті впливали і впливають різні чинники, зокрема політичні та економічні, соціальні та етнокультурні. Зрештою науковці, перш за все спеціалісти-історики, повинні максимально сприяти процесу формування та збереження історичної пам'яті, в тому числі в її регіональному вимірі. Відтак знання про минуле перетворюється на пошук людиною своїх життєвих орієнтацій, певних суспільних та соціальних пріоритетів.

Вищезазначене цілковито можна екстраполювати й на українське суспільство, адже системне відродження історичної пам'яті залишається важливою передумовою всебічного висвітлення історичного розвитку України, місця українського народу у світовому цивілізаційному поступі. Важливим це питання є і з погляду на необхідність подолання численних міфів у суспільній свідомості, заповнення своєрідних лакун історичної пам'яті, формування в широких масах і, перш за все, у підростаючого покоління сучасної історичної свідомості, його світоглядної позиції.

Все це обумовлює наукову важливість та актуальність праці «Історична пам'ять Дніпропетровщини», яку підготував авторський колектив дніпропетровських істориків (професори Є.І. Бородін, В.В. Іваненко, Г.Г. Кривчик, О.Ф. Нікілев, Л.Л. Прокопенко, В.В. Стецкевич, доценти, кандидати іст. наук О.В. Іщенко,

М.Е. Кавун, В.Д. Мирончук, О.А. Репан, Н.Р. Романець, Р.К. Терещенко, а також О.В. Каїнова та Ю.В. Пшеничний) на чолі з проф. С.І. Світленком, що характеризується значною новизною щодо висвітлення основних етапів 80-річної історії Дніпропетровської області, аналізу процесів відродження та збереження в регіоні історичної пам'яті.

Треба зазначити, що структура рецензованої роботи, яка складається зі вступної статті та дев'яти розділів, добре продумана та логічна, що дає можливість авторам у повному обсязі реалізувати свою дослідницьку мету. Джерельна база монографії є вельми репрезентативною. Зокрема, тут було використано численні архівні документи як з центральних, так і з місцевих архівосховищ України, зокрема Центрального державного архіву вищих органів влади та управління, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Галузевого державного архіву СБУ, Державного архіву Дніпропетровської області. Крім того, дослідники використали численні епістолярії, спогади та щоденники, матеріали тогочасної періодичної преси. Все це дало змогу авторам монографії уникнути односторонності при аналізі фактів, а системний та критичний підхід при висвітленні тогочасних подій та явищ, застосована ними сучасна методологія – всебічно висвітлити досліджувану проблематику.

У вступній статті розкривається феномен історичної пам'яті та її значення, висвітлюються особливості її формування та збереження, аналізуються критерії структури та етапи розвитку історичної пам'яті в нашому регіоні від козацьких часів до сучасності. Разом з тим автори монографії враховували, що змістовне наповнення історичної пам'яті щодо розвитку українських земель у минулі часи суттєво звужувалося в результаті дії певних політичних та ідеологічних факторів, а також і тих вагомих втрат, які зазнала джерельна база з відповідної проблематики внаслідок численних соціальних катаклізмів – революцій та війн, які відбувалися в країні

протягом ХХ ст. і які не обійшли стороною Дніпропетровську область. Усе вищезазначене призвело до того, що, як справедливо наголошують автори книги, «життя та діяльність цілих груп діячів державної влади та самоврядування, цілих... верств населення в нашому краї, наприклад дворян, буржуазії, священнослужителів, представників етнічних та церковно-конфесійних меншин тощо, були значною мірою призабуті, а інколи й викреслені з історичної пам'яті та свідомості». І тільки процес демократизації українського суспільства наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. надав можливість «розпочати більш об'єктивне та всебічне вивчення зазначеної тематики на основі суттєвої корекції політики історичної пам'яті» (с.14).

Зрештою у перших трьох розділах роботи розкривається складний та суперечливий розвиток регіону в міжвоєнний період, висвітлюється своєрідність радянської модернізації в економічній та соціальній сферах, продемонстровано, яким чином сталінський «великий перелом» закарбувався у народній пам'яті. При цьому особливу увагу привертає перший розділ книги, де розглядаються основні складові історичної пам'яті цього часу. Серед останніх автори монографії виділяють речові структури – історичні пам'ятки (будівлі, пам'ятники), інтелектуально-інституційні структури, тобто інформаційні зберігачі та ретранслятори історичної пам'яті, а також масові структури історичної свідомості.

У цій частині роботи також акцентується увага на змінах історичної пам'яті, які відбувалися на Дніпропетровщині протягом 1920–1930-х рр. До них автори цілком слушно відносять «одержавлення» історичної пам'яті (своєрідний варіант «регіональної адаптації процесів оформлення загальнодержавної політики історичної пам'яті в СРСР»), соціальну сепарацію, тобто певний відбір з усього історичного досвіду народу лише тих подій та явищ, що були пов'язані з революційним рухом, історією робітництва або селянства, а також і «українізацію» (с.21). Втім щодо останнього справедливо наголошується, що в зазначений період національна складова панівної ідеології, природно, поступалася її інтернаціональному чиннику.

Заслуговує на увагу й аналіз трансформацій історичної пам'яті та історичної культури регіону на речовому та візуальному рівнях, які

відбувалися у передвоєнну добу. Цей сюжет дослідження проілюстровано численними прикладами та фактами. Зокрема, висвітлено результати здійснення в краю своєрідної топонімічної революції, коли тільки в обласному центрі в 1923 р., за даними авторів книги, було перейменовано близько 60 об'єктів. Зрештою на зміну катеринославській історико-культурній спадщині в Дніпропетровську область прийшла нова історична свідомість, яка ґрунтувалася на марксистсько-ленінській ідеології, новій системі пріоритетів та цінностей.

Другий розділ монографії дозволяє поглибити наші знання щодо особливостей проведення в регіоні форсованої колективізації та розкуркулення, а також їх наслідків; підкреслено, що суцільна колективізація багато в чому здійснювалася силовими методами. Відповідно це обумовило посилення спротиву українського селянства. Свідченням останнього став 81 масовий селянський виступ у Дніпропетровському окрузі та 44 – у Криворізькому, які відбувалися у період від 20 лютого до 2 квітня 1930 р., що, в свою чергу, викликало нову хвилю репресій проти селян. Звичайно, автори книги не обходять увагою і жахливі події Голодомору 1932–1933 рр. на Дніпропетровщині, а також масові репресії другої половини 1930-х рр. (останньому питанню присвячено 3-й розділ). Водночас у монографії звертається увага на своєрідний феномен, коли тривале приховування фактів здійснення владою масового терору породило певну «історичну амнезію», коли нащадки репресованих відмовлялися вірити фактам, що наводяться в новітніх дослідженнях з цієї проблематики.

Важливе місце в монографії посідає висвітлення питання «Дніпропетровщина в роки воєнного лихоліття (1941–1944 рр.)» (4-й розділ книги). Авторам на підставі архівних документів, спогадів очевидців, усних свідчень вдалося належним чином відтворити бачення війни та пам'ять про неї і серед тих мешканців краю, хто боровся з ворогом зі зброєю в руках на фронтах Великої Вітчизняної війни, і тих, хто працював в тилу на перемогу, і тих, хто перебував на окупованій території або був в'язнем фашистських концтаборів. Усе це в цілому дало можливість створити образи війни на Придніпровській землі (її як героїчних, так і трагічних подій) більш реалістичними та багатобарвними.

Належну увагу в п'ятому та шостому розділах рецензованої книги приділено історії Дніпропетровщини у повоєнний період, зокрема процесам відбудови народного господарства та його піднесення у 1960–1970-х рр., розвитку освіти, науки та культури в області. Тож цілком логічним видається висновок авторів про те, що попри всі складнощі свого розвитку Дніпропетровська область саме в ці роки перетворилася на один з найбільш урбанізованих та індустріально потужних регіонів країни, стала центром ракетно-космічної галузі України та всього СРСР. Разом з тим ті зміни, які відбувалися в суспільній свідомості в регіоні, висвітлюються у шостому розділі монографії. Тут надано розлогу та досить вдалу характеристику настроям, що панували серед жителів Дніпропетровщини, і які в умовах десталінізації та поглиблення кризи радянського ладу на межі 1970-х – 1980-х рр. стрімко набували все більш критичного характеру, призвели до появи дисидентського руху. Зрештою, як підкреслюється в роботі дніпропетровських науковців, «масове неспівпадіння внутрішніх усвідомлень громадян і того, що демонструвалося назовні» і стало «провідним чинником розхитування основ радянського способу життя і системи загалом» (с. 295).

Значний інтерес викликають восьмий та дев'ятий розділи праці, де простежується процес розбудови незалежної Української держави, відродження та збереження історичної пам'яті в історико-краєзнавчих студіях цього часу, в

діях органів обласної та міської влади. Адже все це є необхідною передумовою динамічного реформування українського суспільства, зміцнення його демократичних та правових засад. При цьому дніпропетровські дослідники не уникають складних питань, звертаючи увагу на досить суперечливі процеси становлення й еволюції історичної пам'яті жителів області в 1991–2012 рр.

Безумовно, як зазначають самі автори рецензованої книги, одна праця не може претендувати на вичерпність конкретно-історичного матеріалу, оцінок, узагальнень та висновків. Проте, залучені при підготовці монографії першоджерела та їх наукове тлумачення дають можливість суттєво збагатити наші знання щодо особливостей суспільно-політичного, соціально-економічного та культурного розвитку Дніпропетровщини за 80 років, а також винести з цього розвитку певний історичний досвід та уроки.

Зрештою все вищезазначене дає нам підстави розглядати монографію «Історична пам'ять Дніпропетровщини» як узагальнюючу наукову працю щодо формування та збереження в області історичної пам'яті, яка суттєво прирощує наші знання щодо історичного розвитку одного з провідних регіонів України. Відзначимо також, що рецензоване видання стане при нагоді не лише історикам-професіоналам, викладачам, аспірантам, студентам, а й всім тим, хто цікавиться історією Придніпров'я.

